

מדרש דברים רבה

מדרש דברים רבה הוא מדרש אגדה דרשני לספר דברים השייך תקופה הקדומה של מדרשי התנחומא.¹ המדרש נערך, ככל הנראה, בארץ ישראל, בסוף המאה השישית לספירת הנוצרים. קיימות בידינו שתי מהדורות של המדרש: דברים רבה הנדפס, ודברים רבה על פי כתב יד שפורסם על ידי ש' ליברמן ומכונה 'דברים רבה ליברמן'.

שם המדרש

מדרש דברים רבה מצוטט בימי הביניים בשמות 'ואלה הדברים רבה' ו'דברים רבתי', וגם בשמות 'תנחומא' או 'ילמדנו'. הכינוי 'רבה' נוסף לשם המדרש, ככל הנראה, בהשפעת שאר מדרשי האגדה לתורה. עם העתקת מדרשי האגדה לתורה בזה אחר זה באותם כתבי היד, הפכה התיבה 'רבה' לציון שם של קבוצת מדרשים, ובהדרגה צורפה לשמות המדרשים. ממדרש בראשית רבה עבר כינוי זה לויקרא רבה ולאחר מכן לשאר המדרשים על התורה. מדרש דברים רבה השייך לקבוצת התנחומא נוסף לאוסף מדרשי הרבה, ככל הנראה, מכיוון שלא נמצא חיבור אגדה אחר לספר דברים.

זמנו ומקומו של המדרש

המדרש נערך ככל הנראה בארץ ישראל בסוף המאה השישית. על כך מעידים שמות החכמים המוזכרים בו-תנאים, ואמוראים מהדורות הראשונים בארץ ישראל, לשון המדרש ואוצר המילים השאלות המעידות על תקופת השלטון הרומי, המקורות שעליהם המדרש מתבסס, וכן שמות מקומות בארץ ישראל המופיעים בו. כמו כן, סגנונו של דברים רבה הבא לידי ביטוי בצמצום המבע, עקיבות בצורה ובהירות, קושר אותו אל מדרשי האגדה הארץ ישראלים הקדומים. העדר השפעה של התלמוד הבבלי על המדרש, והארמית הארץ ישראלית המופיעה בו מצביעים על כך כי המדרש נערך בתקופה הביזנטית, בטרם התפשט התלמוד הבבלי בארץ ישראל.

שפתו של המדרש

מדרש דברים רבה כתוב בעברית של לשון חכמים עם כמות מעטה יחסית של ארמית ארץ ישראלית ומילים יווניות ורומיות. המדרש מתאפיין בסגנון קצר וכמעט ואין בו תיאורים רחבים. שמות החכמים מופיעים ללא תארים מיוחדים, בשונה משאר מדרשי התנחומא המוסיפים תארים דוגמת 'הכהן', 'בירבי' וכדומה לשמות החכמים. מדרש דברים רבה עושה שימוש בנוסחאות החוזרות על עצמן באופן אחיד לאורך כל המדרש, היוצרות אחידות לשונית וסגנונית ומעידות על ארגון מכוון של המדרש. לדוגמא: כל פתיחת הלכתית² מתחילה בנוסחא: 'הלכה. אדם מישראל מהו שיהא...'. פתיחת רגילה מתחילה במילים 'זה שאמר הכתוב', ציטוט ממקור תנאי יבוא אחרי הביטוי 'כך שנו חכמים', ועוד.

¹ ראה במבוא למדרש התנחומא.

² פתיחתא היא דרשה בעלת מבנה אופייני הפותחת בכותרת 'רב פלוני פתח' אחריה מובא פסוק בדרך כלל מספרי הנביאים או הכתובים. הפסוק נדרש עד שבסופה של הדרשה מגיעים לפסוק הראשון של הסדר המקראי בו עוסק המדרש. פתיחתא הלכתית אינה פותחת בפסוק אלא בשאלה הלכתית, או בציטוט של הלכה, והדרשה מתגלגלת מדיון בהלכה עד לפסוק הסדר המקראי.

מבנה המדרש

המדרש מורכב מעשרים ושבעה סדרים התואמים את סדרי הקריאה בתורה בבית הכנסת, על פי המנהג הארץ ישראלי הקדום, שעל פיו מסיימים לקרוא את התורה אחת לשלוש שנים.³ בשלב מאוחר יותר צורפו הסדרים שבמדרש לאחת עשרה פרשות בהתאם לפרשות התורה על פי המנהג הבלבי. כל סדר מתחיל בפתיחתא הלכתית [לדוגמא: 'הלכה, אדם מישראל שהיה עומד ומתפלל מהו שיהא מותר לו להתפלל בקול גדול? (דברים רבה ב, א), 'הלכה, אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהא מותר לרפאותו בשבת? (דברים רבה י, א)], אחריה באות פתיחתאות נוספות הפותחות בפסוק רחוק, בדרך כלל מספרי תהילים, משלי ואיוב, או בפתיחתא העוסקת בפסוק אחר מספר דברים. לאחר הפתיחתאות באות מספר דרשות הדנות בפסוקים הראשונים של הסדר המקראי. כל סדר במדרש מסתיים בדרשה בעלת אופי חיובי. לדוגמא:

א"ר שמעון בן חלפתא ראה מה חביב השלום, כשבקש הקב"ה לברך את ישראל לא מצא כלי שהוא מחזיק כל הברכות לברכן בו אלא השלום, מנין? שנאמר (תהלים כט, יא) 'יה' עוז לעמו יתן 'ה' יברך את עמו בשלום'. (דברים רבה ה, טו)

אמר הקב"ה בעולם הזה ע"י שהיו ביניכם בעלי לשון הרע סלקתי את שכינתי מביניכם שנאמר (תהלים נו, ו) 'רומה על השמים אלהים'. אבל לעתיד לבוא שאני עוקר יצר הרע מביניכם שנאמר (יחזקאל לו, כו) 'והסירותי את לב האבן מבשרכם' אני מחזיר שכינתי ביניכם. מנין? שנאמר (יואל ג, א) 'והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר' וגו'. ומתוך שאני משרה שכינתי עליכם כולכם זוכין לתורה ויושבין בשלום בעולם, שנאמר (ישעיה נד, יג) 'וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך'. (דברים רבה ו, יד)

כל סדר בנוי מיחידות שונות שצורפו יחד באופן מושכל ומתוכנן מבחינת הסגנון והתוכן. ניתן לזהות גם קשרים לשוניים ורעיוניים בין הסדרים השונים – סיום הסדר מכיל נקודות מגע לשוניות ורעיוניות עם הסדר שבא אחריו וכך נשזרים החומרים לכדי חיבור שלם.

מקובל לטעון כי מדרש דברים רבה שייך לקבוצת מדרשי התנחומא. אולם, ז' **נויברגר** מצביעה על כך כי המדרש שונה ממדרשי התנחומא מהיבטים רבים. הפתיחות במדרש לא מתחילות במילים 'ילמדנו רבינו' אלא במילים 'הלכה. אדם מישראל מהו...!', אין במדרש פתיחתאות מעגליות החוזרות לפסוק שממנו התחילה הדרשה, אלא רק פתיחתאות המסתיימות בפסוק הסדר המקראי, רבי תנחומא אינו החכם הבולט במדרש, לשון המדרש נוטה לקיצור ללא קישוטים רטוריים, שמות החכמים מופיעים ללא כל תארים וכינויים, ועוד. בנוסף, השוואת מדרש תנחומא לדברים למדרש דברים רבה מצביעה על התמקדות בנושאים שונים בכל אחד מהמדרשים ועל סגנון שונה. בשל כך מציעה **נויברגר** לבחון מחדש את מידת הזיקה של דברים רבה למדרשי התנחומא.

למדרש דברים רבה נמצאו מספר כתבי יד שאינם זהים למדרש על פי מהדורת הדפוס. בכולם יש שינויים בחלק מן הפרשות בעוד שבפרשות האחרות הנוסח זהה. ש' **ליברמן** פרסם מהדורה של המדרש על פי כתב יד השונה ממהדורת הדפוס בעיקר בשלוש הפרשות הראשונות של המדרש (דברים, ואתחנן ועקב), אך למרות ההבדלים רב הדמיון על השוני. ליברמן הצביע על כך כי מבדיקת חכמי ימי הביניים המצטטים מהמדרש עולה כי הנוסח של 'דברים רבה הנדפס' היה ידוע לחכמי אשכנז וצרפת בעוד שהנוסח של 'דברים רבה ליברמן' היה ידוע לחכמי ספרד. מ"ב **לרנר** ניסה לשחזר את היווצרות הנוסחים השונים של המדרש על פי כתבי היד השונים והציטוטים ממנו. **לרנר** שיער כי הנוסח של 'דברים רבה ליברמן' נוצר מכתב יד פגום של 'דברים רבה הנדפס'

³ המנהג לסיים את קריאת התורה בבית הכנסת בשנה אחת, הנהוג עד היום, מבוסס על המנהג הבלבי.

שהגיע לספרד במאה ה-13, והיה חסר בתחילתו ובסופו והכיל את שש הפרשות האמצעיות בלבד. לנוסח זה הוסיפו חומרים ממקורות אחרים וממדרש התנחומא לספר דברים עד שהושלם המדרש לכל פרשות ספר דברים. 'דברים רבה ליברמן' כולל אם כן חומרים חדשים לגמרי, חומרים הזהים לדברים רבה הנדפס וחומרים ממדרש התנחומא לספר דברים.

תכני המדרש

מדרש דברים רבה אינו מפרש את ספר דברים על פי סדרו, אלא מתמקד בפסוקים הראשונים של כל סדר ולכן מספר הפסוקים הנדרשים בו הם 61 בלבד מתוך 955 פסוקי הספר כולו. בשל כך מספר הנושאים הנידונים במדרש מצומצם לעומת העניינים המופיעים בתורה בספר דברים, אך עם זאת הנושאים במדרש מגוונים ולעיתים נדונים בהרחבה. פעמים רבות המדרש דן בפן אחד של נושא המופיע בתורה וכך מאיר אותו באור חדש. לדוגמא, היחס לתושבי הארץ הנוכרים מופיע בספר דברים פעמים רבות. מדרש דברים רבה מתעלם מכל הפסוקים המתייחסים לצו להשמיד את תושבי ארץ כנען ואת מקום פולחנם. בפסוקי דיני ההכנה למלחמה (דברים פרק כ) מתמקד המדרש רק בביטוי 'וקראת אליה לשלום' ומפתח את נושא השלום בכלל. לדוגמא:

'דבר אחר ויתגזר אומר ויקם לך' (איוב כב, כח) א"ר יהושע דסיכנין בשם רבי לוי: כל מה שגזר משה הסכים הקב"ה עמו. כיצד? לא אמר לו הקב"ה לשבור את הלוחות, הלך משה ושיברן מעצמו. ומניין שהסכים הקב"ה עמו? דכתיב (שמות לד, א) 'וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים' [אשר שברתי, יישר כחך ששברתי].

הקב"ה אמר לו שילחם עם סיחון שנא' (דברים ב, כד) [ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמורי ואת ארצו החל רש'] 'והתגר בו מלחמה' והוא לא עשה כן, אלא 'ואשלח מלאכים' [...]'אל סיחון מלך חשבון דברי שלום' וגו'. אמר לו הקב"ה: כך אמרתי לך להלחם עמו ואתה פתחת בשלום, חייך שאני מקיים גזרתך! כל מלחמה שיהו הולכים, לא יהו פותחים אלא בשלום, שנאמר 'כי תקרב אל עיר [להלחם עליה וקראת אליה לשלום] וגו'.'⁴ (דברים רבה ה, יג)

המדרש לא עוסק כלל בסקירה של אירועים היסטוריים שמתוארים בספר דברים כמו נסיעת בני ישראל מהר סיני, חזרה על פרשת המרגלים, חלוקת עבר הירדן המזרחי ועוד, כמו כן אין עיסוק במצוות רבות המופיעות בספר דברים כמו כשרות, שמיטת כספים, עבד עברי ושלוש רגלים. לעומת זאת המדרש מתמקד בנושאים שהאחיזה שלהם בספר דברים היא שולית דוגמת לשון הרע, תפילה, מעלת השלום, תוכחה ועוד. תופעה זו מעידה על תהליך של בחירה וסינון. בעל המדרש החליט באלו סוגיות ברצונו להתמקד ובאיזה אופן הוא מעוניין לטפל בהן.

במדרש מופיעות צורות ספרותיות רבות: פתיחתאות מסוגים שונים, דרשות פסוקים, פתגמים, סיפורים, סיפורים המרחיבים את הסיפור המקראי ומשלים. לדוגמא:

'כי קרוב אליך [הדבר מאד בפך ובלבבך לעשותו] (דברים ל, יד) א"ר שמואל בר רב נחמן: למה הדבר דומה? לבת מלך שלא היה אדם מכירה. והיה למלך אהוב אחד, והיה נכנס למלך בכל שעה והיתה בתו של מלך עומדת לפניו. אמר לו המלך: ראה היאך אני מחבב אותך שאין בריה מכיר את בתי, ועומדת לפניך. כך אמר הקב"ה לישראל: ראו מה אתם חביבים עלי שאין בריה בפלטין שלי מכיר את התורה, ולכם נתתיה. שנאמר (איוב כח, כא) 'ונעלמה מעיני כל חי'. אבל אתם 'לא נפלת היא ממך' אלא קרוב אליך הדבר מאד. אמר להן הקב"ה: בני, אם יהיו דברי תורה

⁴ דרשות אלו ממחישות את החידוש בעיצוב מערכת היחסים בין משה לבין הקב"ה. לא רק שמשה עושה דברים מדעתו והקב"ה נותן על כך את הסכמתו לאחר מעשה, כמו במקרה שיבור הלוחות, אלא משה פועל בניגוד לציווי ה' מתוך טעמים מוסריים וגם במקרה זה ה' מסכים לדעתו. סירובו של משה לפתוח במלחמה עם סיחון ללא קריאה לשלום תחילה היא ביקורת על מוסריות ה'. בעקבות כך נקבעה מצווה חדשה קריאה לשלום לפני כל פתיחה במלחמה.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

קרובים לכם אף אני קורא אתכם קרובים שכן כתיב (תהלים קמח, יד) 'לבני ישראל עם קרובו הללויה'. (דברים רבה ח, ז)

ז' **נויברגר** בחנה את מדרש דברים רבה דרך הצורות הספרותיות המופיעות בו וניסתה לאפיין את השקפת עולמו של עורך המדרש ביחס לנושאים שונים. היא מצביעה על כך כי **היחס לנכרי** במדרש מאופיין בסובלנות, תוך ניסיון להציג צדדים הראויים להערכה ואף לחיקוי אצל הגויים. העורך דורש לגלות איפוק במיוחד בשעות משבר עם הגויים ולשאוף לקיום משותף עמם. עורך המדרש מציג את **האישה** המקראית כאישה פעילה ומעשית, ואת הנשים שלאחר המקרא כיוזמות וחכמות. בנושא **התפילה** העורך מתמקד בעמידה בפני ה' ובמעמדו הציבורי של המתפלל ולא בשאלות מעשיות הנוגעות לתפילה. נושא **התוכחה** תופס מקום מרכזי במדרש והוא מייצג את המנהיגות הנמצאת בטווח בין העם לבין ה'. **בנושאים החברתיים**, דוגמת מתן צדקה והימנעות מלשון הרע, מדרש דברים רבה לא מתמקד בתועלת או בחיסרון לחברה, אלא בהשפעה של מעשים אלו על מוסריות האדם הפועל.

נויברגר רואה בדברים רבה חיבור שנערך בידי אדם בעל תודעה חברתית – ציבורית עמוקה בעל מצע חברתי חדש שרצה להנחיל לעם. הוא בנה את החיבור סביב מסכת חיי הציבורית של משה כדגם של אדם מתלבט, משתנה ואנושי. המנהיגות נבחנת במדרש במעגלים מתרחבים מן ההנהגה העצמית ועד ללבטי ההנהגה הציבורית העומדת בטווח בין העם לבין ה'. העורך רואה נגד עיניו את המצוקה המוסרית בדורו ומתייחס אליה.

מהדורה מדעית

למדרש דברים רבה אין מהדורה מדעית. מהדורת המדרש שפרסם ש' **ליברמן** מלווה במבוא ובפירוש.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

ביבליוגרפיה חלקית

1. ש' ליברמן, מדרש דברים רבה, ירושלים 1940.
2. מ"ב לרנר, 'אור חדש על דברים רבה של בני ספרד', תעודה יא (תשנ"ו) עמ' 107 – 145.
3. ח' מאק, מדרש האגדה, תל אביב תשמ"ט.
4. ז' נויברגר, מדרש דברים רבה הנדפס, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט.
5. הנ"ל, 'פיוסו של מלך כועס עיון בשני כתבי יד', דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, חלק ג, כרך א (תשנ"ד) עמ' 137 – 144.
6. י' פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה י, תל אביב תשנ"ג.
7. Stemberger and Strack, Introduction to the Talmud and Midrash, 1991